

סקירות

בעיני אחרים

ישראל קולת

לבין זו הלא־יהודית מבחינת הגישה אל תולדותינו? להיס־טוריוגרפיה הציונית הרי הציונות היא מיצוי הכוחות הפנימיים שפעלו בעם היהודי במאה התשע־עשרה והעשרים בפגישתם עם אירופה. עיקר ענינה הוא ברציפות ההיסטורית, ויש מקום לטעון כנגדה שהיא ממצה את תולדות עם ישראל בנקודת־תכלית מדינית, במדינת ישר־אל, שבה חיים כיום כ־18% מבני העם היהודי בלבד.

גישתה של ההיסטוריוגרפיה הלא־יהודית לתולדותינו נובעת לא רק מהערכת פנים שונות בחזיון הציוני מאלה שאנו מדגישים. שונה היא מצד עצם מעמדה של ההיס־טוריה היהודית בהיסטוריוגרפיה הכללית. לנגד עיניה של זו, אפילו כשהנדון הוא כלכלה וחברה, מסגרותיהן של מדינות, שהן לרוב מדינות לאומיות. ממילא אין הגורם היהודי יכול להופיע בייחודו. גם במקום שהיהודים בול־טים כיחידה פעילה, כגון בפיתוח הפינאנסי של אירופה במאה התשע־עשרה או בתנועות המהפכה, הם מובלעים בכלל האזרחים של מדינות מושבם. רק האנטישמיות כתופעה ההולכת ומתעצמת בהיסטוריה המערבית עד דמות האימים של ההיטלריזם, רק היא אינה ניתנת עוד לטישטוש, והעם היהודי עלול להיכנס להיסטוריוגרפיה המקובלת מבעד לשער האפל של האנטישמיות, כשתולדות הציונות והישוב יתפסו מקומן כהיסטוריה פוליטית מנותקת מתולדות עם ישראל בכללותו.

לא מקרה הדבר שארנולד טוינבי, מן ההיסטוריונים המעטים החורגים ממושגי המדינה הלאומית, הרואה "ציו־ויליואציות" כאבני יסוד של הבנין ההיסטורי, דוקא הוא ייחד מקום לתולדות ישראל. טוינבי ידוע בדעתו השלילית על הציונות, והוא הרחיק לכת עד כדי השואת היחס לפליטים הערבים להתנהגות הנאצים עם היהודים. ואולם כלל השקפתו של טוינבי על גורל ההיסטוריה היהודית עשוי להתפרש גם פירושי ציוני. התפתחות המדינה הלאומית והזקקת החוק לטריטוריה של זו למן המאה השש־עשרה לא הגיחו מקום במדינה החדשה ליהודים כיחידה דתית בעלת חוק נפרד. גידולו של מעמד בניוני אירופי השמיט מתחת רגלי היהודים את הקרקע הכלכלי ועלית הלאומיות הרגישה את זרותם גם לאחר שפגה מעט הקנאות הדתית נגד צולבי המשיח. (ניתוח זה של טוינבי דומה במקצת לניתוחו של יחזקאל קויפמן ב"גולה ונכר").

המאורעות ההיסטוריים המתחוללים במזרח התיכון אח־רי מלחמת העולם השניה החלו למצוא בשנים האחרונות מקומם בכתיבת ההיסטוריה. עדיין צצים כפטריות ספרי סיקור ופרוטזיה שקצתם בנויים על סדרות וחצאי־סדרות והדלפתם. אך עמם ובעקבותיהם באה שעתה של ההתכו־נות הבקורתית לאור מסמכים ועדויות ומתוך שימוש בכלי הניתוח והביאור של ההיסטוריון. מרובים המכשור לים על דרכו של הבא לתאר תקופות קרובות בזמן. חלק גדול מן הארכיונים נעול בפני החוקר, ואף תוצאותיהם של מעשים רבים עדיין אינן נראות לעין. המתכוונן בהיס־טוריה "השוטפת" קשה לו להבחין מה בשלל ההתחלית והנסיונות שלנגד עיניו עתיד להתקיים ומה הוא אפיוודה ללא עתיד. מכל מקום, יש נקודות־צומת אחדות בהתפת־חות המאורעות באזור, העשויות לשמש נקודות־מצפה לתולדותינו. אחת מהן היא הופעת מדינת ישראל בשנת 1948; השניה — משבר סואץ 1956/7; השלישית עתידה בלי ספק להיות מלחמת ששת הימים.

משקלה של מדינת ישראל במאורעות אלה מפנה יותר ויותר דעתם של היסטוריונים, הן לא ישראלים והן לא יהודיים, להיסטוריה הציונית והישובית. בין החוק־רים יש יודעי עברית, המסוגלים לראות ולהבין את הדב־רים מבפנים ויש שאינם מבינים עברית ועושים כפי יכלתם על סמך החומר שבידם. לרוב נדונה תקומת ישראל לא לשם עצמה אלא לצורך הבנת תולדות המזרח התיכון ויחסו אל המערב.

מה בין ההיסטוריוגרפיה היהודית, וביחוד הציונית,

- הספרים שנוונו במאמר הם בין היתר:
- A. R. Taylor, *Prelude to Israel*, New York, 1959.
- E. Monroe, *Britains Moment in the Middle East*, London, Chatto & Windus, 1963; Methuen, 1965
- Ch. Sykes, *Crossroads to Israel*, London, Collins, 1965.
- J. A. Denovo, *American Policies and Interests in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963.
- G. Kirk, *Contemporary Arab Politics*, New York, 1961.

מנחה אליו יכולה לשמש לנו, למשל, הערתו של בירוד, סגן שר החוץ האמריקני, בשנת 1953 כי על מדינת ישראל לראות את עצמה יותר בהקשר המזרח-תיכוני ופחות בהקשר היהודי-עולמי. עליה לחדול משאיפה לעלייה ולהגיע לשלום עם שכניה על-ידי ויתורים. דברים אלו עוררו בשעתו זעם רב וכמעט שאין שומעים עוד כמותם בפומבי, אך חוגים נרחבים בשלטון האמריקני נוטים לתפיסה זו וכן מומחים לענייני ערבים באוניברסיטאות של אמריקה.

לפי גישה זו נראית הציונות כצירוף מקרים מוצלחים ובישים שהטילו את העם היהודי — הנתפס בראש וראשונה כיחידה דתית וכעם-עולם, בן-לוחיה ושאוה, עד וקרבתו לציויליזאציה המערבית — לתוך המזרח התיכון ובעימותי ההיסטוריות והפוליטיות. חלק קטן של העם היהודי נתפס ללאומיות האירופית של המאה התשע-עשרה, לאומיות שהדגישה את הסגוליות והייחוד, את השלטון והאלימות, ובכוח מאורעות היסטוריים מסוימים יצר עובדה המעוותת את פני ההתפתחות במזרח התיכון. ראייה זאת שונה עד מאד מראיית הדור הקודם במדינאות ובהיסטוריוסופיה לא-יהודית, אשר דן את ההיסטוריה לא רק לפי עובדותיה הגלויות אלא גם לפי מהלכים ותהליכים כמוסים בחלקם, ולכן נתפס לחונות של שיבת היהודים לארץ ישראל לאו דוקא כאחרית-ימים דתית אלא כגמר פרק בהיסטוריה של העולם המערבי — בין הוא תחית הגניוס היוצר, הדתי או הרחני של היהודים, ובין הוא שחרורה של אירופה מן הקנאות הדתית שהביאה עליה הנצרות ופריחתה המלאה של החירות האישית. עמדות אלה אשר במאה התשע-עשרה הטביעו חותמם במבשרי הציונות עברו כמעט מן העולם. אופיינית להיסטוריוגרפיה החדשה היא הנטייה לראות את הציונות בגילוייה הפוליטי בעיקר ולא בתכנה החברתי והרוחני — כביכול היא פוליטיזאציה של תוכן רוחני השמור ליהדות המסורתית. הרבה אידיעות הלשון העברית עושה כאן, ועמה אייחולת לחדור אל מהותו של החזיון.

ספרו של א. ר. טיילור אופייני לאסכולה זו, ככל שאינו בעל חשיבות מדעית רבה. הוא שואל אם הציונות היא חזיון של תחיה דתית או תרבותית ומשיב בשלילה. הריהי נראית לו כתנועה "ראציונאלית" יותר מאשר תנועה "אידיאולוגית", כלומר תנועה הבאה להשיב תשובה מסוימת לשאלה מוגדרת: תנועה זו באה להשיב על בעיית האנטישמיות ופתרונה — מדינה יהודית. רעיון "השיבה", שיבת-ציון, לא נכלל במסגרת ריאליזם זו אלא בשל השפעתו הרגשית וכוחו להסוות את מטרתה של התנועה להשיג מדינה, כשם שהוא מסווה כעת את מטרתה בענין הגבורות. צעד אחרי צעד השיגה הציונות את שלוש המטרות שהציבה לה מימי הרצל. (א) כניסת מספר מספיק של יהודים לארץ-ישראל כדי להוות מדינה בפועל; (ב) השגת

טוינבי מכיר שהיהדות נדונה לכליה בעולם החדש — אלא שאין הוא דואב על כך, לפי שאין היהדות אלא "מאובן", תרבות שאיבדה את משמעותה. בעוד שהיסטוריונים אחרים שאינם אוהדים לציונות קוראים תגר על הפוליטיזאציה של הישות היהודית, מודה טוינבי כי לאמיתו של דבר לא היתה לה היהדות אפשרות קיום אחרת. בעיניו אין היא אלא תגובה שלאחר זמן על חוסר-המפלט בתוך המציאות האירופית — שכן היא הולכת ומתגשמת בשעה שהטכנולוגיה כופה על המערב מדינה פלוראליסטית, שמתכנתה, לידו, נתונה בקונסטיטוציה האמריקנית בהווה ובמבנה המילטים (העדות הדתיות) בממלכה העותמנית בעבר.

הציונות היא גם תגובה פרדוקסלית, כי מכוחה נותקה היהדות מן הסבילות והקיום הפוזרתי שהם ממהותה ההיסטורית. גלגול הדמות היהודית ב"צבר" (קצתו איכר-טכנאי אמריקני וקצתו מרצח נאצי) מאמת לדעת טוינבי את הנחתו היסודית כי הבעיה היהודית אינה בעיית גזע פיסיופסיכית אלא מענה פסיכי לאתגר חברתי. אולם הקיום הפוזרתי, שאינו דוקא מושג יהודי בשיטתו של טוינבי, יוסיף להיות הצורה המובהקת לקיום היהודי, והיהודי הארץ-ישראלי ילך וירחק ממנה. הציונות היא אפוא פירוש מעוות — אם כי אנוס, בשלב מסויים, על-פי יצר הקיום — של ההיסטוריה היהודית, לאחר שתקות הפתרון על-ידי גישואי תערובת וטמיעה נתבדתה עם עלייתה של הלאומיות המודרנית.

הצד השני של המטבע הוא השתלבות הציונות במדרגות המעצמות במזרח התיכון וציוניה, בעיני טוינבי, הם החיזור הבריטי אחרי דעת הקהל היהודית בשנת 1917 והחיזור האמריקני בשנת 1948. הדוֹן-קישוטיות המוסרית של המערב מתגלמת בכך שהוא אָץ להציל את הפליטים היהודים על ידי הפקרת הערבים. לקח רב-ענין מפיך טוינבי ממציאות המזרח התיכון המוכרת לו יפה מן המחקר ומנסיון אישי. לדעתו פרשת היחסים בין תורכים לארמנים ובין תורכים ליונים שנסתיימו בשואה ב-1915 וב-1922, העידה מלכתחילה שלא יתכן פתרון דו-לאומי לבעיית ארץ-ישראל. על המנדט הבריטי נגזר איפוא מראש שיסתיים בשואה, והשאלה היתה רק אם קרבנותיה יהיו היהודים או הערבים. גם כאן, כבמקרה גורל יהודי אירופה, מופיע טוינבי כמוכיח וגם כמבשר לאחור של גורל בלתי נמנע.

ב

הנסינות השכיחים של היסטוריונים לא-יהודים לפרש את הציונות אינם נעשים על רקע תולדותיו הארוכות של העם היהודי וגורלו בתוך העולם הנוצרי. כאן היריעה היא חלקית ומוגבלת. לפנינו מעין בית-מדרש, שחוט

של חזיקיץ למיניהם, תכניות שערכן שולי עד מאד במדי-ניות הבריטית. בתוך שלשלת מאורעות שונה מאד ישלב אותה ההיסטוריון הכללי, אולם גם הוא לא יוכל להתעלם מייחוד הכוחות הפועלים כאן, שעליו מעמידה ההיסטוריה הציונית ועליו עומדת הכרתה של הווייה זו.

השלטון העותמני ראה במפעלי ההתישבות, החינוך והארגון העצמי של הישוב היהודי לפני 1914 בעיקר את גרעיני הפירוק האימפריאלי לפי המתכונת המקובלת באר-תו זמן: ישוב מרכזי, תנועה לאומית, זיקה למעצמה אירופית. פעילות בית רוטשילד, יק"א וכי"ח רמזה על זיקה לצרפת, ופעילות המשרד הארץ-ישראלי ו"עזרה" על זיקה לגרמניה. אבל השליטים העותמניים לא השכילו לעמוד על שיעור חפצו של הישוב בנאמנות לממלכה העותמנית ועל אמונתו בכושרה להתנער ולהבין לחששו-תיו מפני חסות אירופית העשויה להיות כופה יותר מן החסות התורכית. והרי גם מצד משקלו הריאלי וגם מצד הכרתו הפוליטית מילא הישוב היהודי בארץ רק תפקיד מועט מאד בחיסול האימפריה העותמאנית (להוציא את המאמץ של ניל"י). החלטתן ותכניתן של מעצמות ההס-כמה על פירוק האימפריה נתקבלו עוד לפני שנכנסה הציונות למעגל הגורמים באיזור, ומשנכנסה לא היה זה בעיקר בזכות הישוב היהודי אלא בזכות הפוטנציה היהודית העולמית. הצהרת באלפור נראית בדרך כלל כנקודת המפנה הטבעית מצד מעמד הציונות ויעוד הישוב. ליאונרד שטיין כתב כיודע ספר רביכמות על הצהרת באלפור וגורמיה¹, אולם, כפי שאומר כריסטופר סייקס בספרו, הרי גם לאחר קריאת מאות עמודיו של שטיין, המביא שפע סיבות להצהרה, קשה לקבוע מה היה הגורם שהכריע בעמדת הקבינט הבריטי לפרסמה. דומה שדבר אחד אינו מוטל בספק: הצהרת בלפור היתה פרי שעה יחידה ומיוחדת בחיי העם היהודי, שחלפה עד-מהרה. מעולם בהיסטוריה החדשה, לא לפני 1917 ולא אחרי כן, לא היה לכאורה מעמד המדיני של היהודים כה איתן כמו בתקופה זאת. בפרק-זמן קצר זה זכו יהודי רוסיה בחופש אזרחי ולאומי, ואהדת העם היהודי נראתה רצויה מאד לשני המחנות במלחמה. עצמת העם בפזוריו נראתה גדולה, וגם ריכוז פוטנציאלי של יהודים בארץ-ישראל נראה היה כענין נכבד לענות בו. התפיסה ההיסטורית המצמצמת את הציונות כדי תולדותיה של קבוצה קטנה בעם היהודי, שהשכילה להשליט את מדיניותה מכוח מאורעות 1933-1945 באירופה ומכוח מאורעות 1948-1950, מופרכת בכך לא מעט.

אם ההכרה בציונות לא היתה תהליך כלל-אירופי כמו תהליך האַמנסיפאציה, הרי היו בלי ספק נטיות כלל-

תמיכתם של לא-יהודים; (ג) השגת התמיכה היהודית. בידוע — וההיסטוריוגרפיה הציונית מוכיחה זאת בעקבות המקורות ודעות בני-הזמן — שהתנועה הציונית היתה שנים ארוכות תנועה אפוליסית מבחינות שונות, והמונח "ציונות דיפלומאטית" או "דקלראטיבית" היה מונח-גנאי בתוכה. והנה המתבונן מבחוץ, עתים לא-ציוני ועתים לא-יהודי, רואה אותה דרך הכללה כמאמץ מדיני מכוון לתכלית, המפלט דרכו בעקשנות כשהוא מסתיר מטרתו האמיתית מאחרי נוסחאות שונות לפי צורך השעה והמ-קום. כתוספת-סיום לספרו הוסיף טיילור לפני שנים מאמר על הלאומיות היהודית שפירסם ב"ג'ורנל אוף מידל איסט סטודיס" (1964), ובו הוא מבקש להוכיח, על סמך מובאות מהוגים ציונים, כי כשם שיש סתירה בין האיסלאם לבין הלאומיות הערבית המודרנית יש סתירה בין היהדות לבין הציונות, שאינה אלא בבואה של האידיאליזם הגרמני והפופוליוזם הרוסי.

ואכן בד בבד עם הצגת הציונות כתנועה חלקית — כמעט שולית — בעם היהודי, תנועה בעלת אופי פוליטי מודגש, שוקות ההיסטוריוגרפיה מסוג זה על ההפרדה בין "שאלת היהודים" לבין הפתרון הציוני. היא טורחת להציג "דברים כהווייתם" בעבר ובהווה לעומת העולם שבמישאל-לות שבונה הציונות, ויש שהיא באה לקטרג על הציונות שביקשה לכפות על העולם את פתרונותיה. אמנם העולם האירופי נכשל בפתרון שאלת היהודים, אך אין לזו פתרון בריכוז הארץ-ישראלי גם לאחר השואה. למעלה מ-80% מיהודי העולם אינם תלויים בפתרון הציוני, ואפשר להר-סיף ולומר כי עצם מעמדה של מדינת ישראל אף הוא תלוי בעובדה זו. ארץ-ישראל בנתונה הפיסיים והפוליטיים אין בה כדי פתרון לבעיה, והיהודים גם לא רצו ללכת ולא הלכו אליה.

מכאן מגיע חקר תולדות הציונות אל שדה הכוחות הממשי במזרח התיכון. מבחינת החוקר ווהי בלי ספק גישה פורה והיא ממלאת את החסר בגישה המקובלת של ההיסטוריוגרפיה הציונית, אולם גבולותיה ברורים. ההיס-טוריוגרפיה הציונית העלימה עין פעמים רבות מן הממד שות החמורה של יחסי הכוח שנתלכעו נקלעה הציונות. היא עשתה כן במידה לא מעטה בעקבות הטיעון המדיני הציוני של שנות העשרים והשלושים. מדיניות המעצמות כלפי הציונות נשקלה לא במאזנים הרגילים של ריווח והפסד מדיני אלא במאזני "חשבון היסטורי", "הבטחה" ו"התחייבות מוסרית". התמיכה הבריטית — ולא רק הבריטית — שנראתה כ"מובן מאלי" כשהדברים נדונו במונחים אלה, היא היא השאלה כשהדברים נדונים במושגי מאבק המעצמות. ספרו של סוקולוב על תולדות הציונות משלב את תולדות התנועה בפרשת יחסה של אנגליה ליהודים מימי מנשה בני-ישראל ועד תכניות למדינה יהודית

¹ ראה י. קולת, "מולד", חוב' 175-176 עמ' 91. שם הספר בעברית "מסד למדינת ישראל" (הוצ' שוקן).

בר לתחומו של האזור — באינטרסים של המעצמות הימיות, בריטניה וצרפת, ובהתהוות הגושים היבשתיים הגדולים, הרוסי והגרמני, שמצאו ענין חיוני במזרח התיכון, כל אחד מטעמיו שלו. התפתחויות אלו מצאו את המזרח התיכון מאוחד אֶתְדוֹת מדינית במסגרת האימפריה העותמאנית אך נחות מבחינה צבאית, כלכלית ותרבותית. תפיסת היסוד של המדינה המוסלמית לא הכירה להלכה בעולם חיצוני לא־מוסלמי של מדינות ריבוניות, הבא עמה בקשרי שוים עם שוים. תמונת מדינות ריבוניות רבות, שאין שליט עליון מעליהן, שנוצרה באירופה מן המאה השבע־עשרה, זרה היתה לעולם המוסלמי. עתה נאלץ עולם מוסלמי זה לשאת ולתת עם אירופה לא רק במעמד שיוון אלא אף במעמד נחיתות. לא במעט ירשה הלאומיות הערבית את הסבך העיקש הזה ביהסים בין האיסלאם לבין המערב, אם־כי בשלב מוכרע בהתפתחותה, בימי מלחמת העולם הראשונה, באה בקשרים עם מדינות המערב כדי להכריע את האימפריה התורכית המוסלמית. סתירה זו בין המזרח התיכון כביא חזיון למאבק גלובאלי לבין חיפושי הזהות של הלאומיות הערבית המבקשת יעודים נרחבים דומה שהיא חופפת על כל בעיות האזור, בין שהן מורשת ההיסטוריה ובין שהן חדשות.

את תולדות הציונות, הישוב העברי בארץ ומדינת ישראל רואה ההיסטוריוגרפיה הלא־יהודית מבעד לאספק־לריה זאת. חוקרי ההיסטוריה וסופריה מבקשים לדעת באיזו מידה טבעה הציונות — כמפעל וכמדיניות — את חותמה עליו. מעמדו הגיאופוליטי הקנה למזרח התיכון את חשיבותו לגבי האימפריה הבריטית בשעתה ולגבי האסטרטגיה האמריקנית הגלובאלית בימינו. הוא שוכן על נתיבות התחבורה והסחר הימי והאווירי לאסיה ולאפריקה והוא משמש ספק הנפט הראשי לארצות מערב אירופה. לפיכך בעיותיו הפנימיות הן בעלות משמעות בין־לאומית ואי יציבותו היא ענין עולמי. באיזו מידה נעוצות הבעיות האקטואליות במבנה הבסיסי של החברה והמדינה, הכלכלה והדת, ובאיזו מידה הן צמחו ועלו מתוך נסיבות היסטוריות ופתרונות לשעה? שאלות אלו נשאלות מטבע הדבר רים על־ידי חוקרים אלו.

בתמישים השנים האחרונות הופרו נאמנויות־היסוד המ־סורתיות שבאזור ואחרות לא באו במקומן. האימפריה העותמאנית בטלה, והעודות הדתיות כזיקות המשפחתיות הוצבו נוכח לאומיות ערבית שגשגרה ונתמסדה במ־דינות עצמאיות שונות שאינן נחשבות לה סוף־דרכה, אלא כתחנות לקראת אֶתְדוֹת שתחדש את ימי הגדולה הערבית. האם עמדתן הגישראלית או הבלתי אוהדת של מדינות אלו כלפי המערב וטיב משטריהן, הרחוקים מן הדימוקרטיה המערבית, נובעים משגיאותיו של השלטון המערבי בעבר או שהם פרי גורמים שרשיים? האם

אירופיות שונות במוטיבאציה שהגיעה לא־יהודים להכיר בציונות. דוקא חוקר ממוצא לבנוני — אלברט חוראני — השכיל להגדיר מכמה בחינות את טיבה של האהדה הא־רופית לציונות (בכתב־העת "אינטרנשונל אפירס", 1953). אין הוא מקבל את הסברה כי המשמעות הדתית של שיבת היהודים לארצם, מוטיב שהיה חביב על קצת אנגלים ולא־אנגלים דיו להעמידנו על שורש הדבר. נימוק זה היה מספיק לעידוד בלתי מחייב, אולם, כך שואל הוא, כלום דיו לכפיית הציונות על הערבים? מצד אחר אף אין הוא תולה את המדיניות הבריטית באינטרסים מזרח־תיכוניים. יסוד הצלחתם של הציונים הוא במה שהיו מובנים לאירופים, ויתר על כן, בידעם להציג את עצמם כהשתקפות אידיאלית של רעיונות המערב. האירופים השתתפו בצערם של היהודים בסבלותיהם — גם אם לא חיבבו אותם כאנשים; הסדר, היעילות וה"מצפון החברתי" של הציונות נראו כביטוי הקידמה, כפי שהמערב מבין אותם; ואילו "הלאומיות הבורגנית", הפולחן הטולסטואי של הפשטות והאיכר (כאן מן הסתם כוונתו של חוראני להת־ישובות העובדת), היעילות האופיינית לקאפיטאליזם וה־סוציאליזם הדימוקרטי — כל אלה דיברו ללבם של חוגים שונים במערב המודרני. אף הדת היורדת ביקשה להידבק בסמלים מקראיים, שנראו כמתגלמים ביהודים. חוראני מתפעל מיכולתה המדינית של הציונות לגייס כוחות גדולים, וגם להסתפק בפשרות בשעת ההכרח — יכולת שלא עמדה לה רק פעם אחת, עם מתן הספר הלבן בשנת 1939. אולם כאן באה השמדת יהודי אירופה וחיידשה את האהדה ליהודים על בסיס חדש. כך חזר המצב היהודי בעולם והשתקפות בדעת־הקהל האירופית והאמריקנית והכריע בגורלה של המדיניות הציונית.

אך אפילו כן, אין לנתק את תולדות הציונות מההקשר האזורי ומשחק הכוחות הפועלים בו.

ג

המסגרת המקובלת לדיון ההיסטורי המערבי בתולדות אזורנו היא "המזרח התיכון". אין הוא נדון כאזור ים־התיכון או כאזור העמים הערביים. אם הופקע האזור במינוח הגיאוגרפי וההיסטוריוגרפי מן העולם הערבי, הרי בא הדבר לא דוקא בזכות העמים הלא־ערביים שבאזור, אלא בעיקר מכוח האינטרס העולמי בו למן המאה התשע־עשרה. המונח "מזרח תיכון" עצמו מורה על הסתכלות שמרכזו באירופה, והוא נתרווח במידה מרובה על־ידי מיפקדת בעלות־הברית במלחמת העולם השנייה. ניצני הציונות ניזונו מאינטרס עולמי זה במחצית המאה הקודמת — אם כי הם דימו אותו כהסדר עולמי ולא כמאבק עולמי. התחדשות המאבק הבין־לאומי סביב המזרח התיכון במאה התשע־עשרה נעוצה בהתפתחויות היסטוריות שמע־

בסדר העדיפות הבריטי. הענין במזרח התיכון היה פרי הויקה להודו — וגשר זה אבדה משמעותו עם פינוי הודו בשנת 1947. בתוך מערך זה לא היתה הציונות אלא אפיוודה לא מוצלחת ביותר. במידה שבריטניה ראתה בארץ ישראל גם משען להגנת הגשר לאפריקה מפני הרוסים, ירשו האמריקנים תפקיד זה. אליזבט מונרו — להבדיל מסייקס ומטויבני — מדגישה דוקא את הגורמים הריאליים שהביאו לידי תמיכה בציונות ומראה את הטעות שבהם. ראשית הטעות בכשלונה של בריטניה למנוע את הצטרפות התורכים לגרמנים במלחמת העולם הראשונה. כשלון זה — שהוא כיום נושא לחקרילב לא מעטים בהיסטוריה הדיפלומאטית הבריטית — עורר מגמות אימ-פריאליסטיות שכבר היו בירידה. המדינאים הצעירים שהתרכזו בחוג ה"ראונד טיבל" נשאו עיניהם לשליטה בריטית בסיוע יהודים, ערבים וארמנים כאחד, והדביקו בחזונו גם אנשי מעשה. התמיכה בציונות היא בעיניה אחד מפירות-הבאושים של מדיניות זו שהיתה לא רק מוטעית בבחירת השותפים אלא פסולה מעיקרה.

אחת ממטרותיה של השליטה הבריטית בארץ-ישראל היתה לשמש תריס בפני השתלטות צרפתית על המזרח התיכון. הענין הבריטי בארץ ישראל גבר ככל שעלתה באופק האפשרות של פינוי מצרים. המצב הבין-לאומי של שנות העשרים היה יפה למגמה זו של המדיניות הבריטית. לא היתה אז שום מעצמה שהיה בה משום אֶתגר רציני למעמדה העולמי והאזורי של בריטניה. אם ארץ-ישראל נועדה בתכנית הבריטית להיות הארץ שבה תתרכז שליטתה של בריטניה לאחר שתפתח בשאר מדינות האזור, הרי דוקא אופיה הדו-לאומי של הארץ היה כמועיד לחזק ולהשריש את הנוכחות הבריטית. ואכן, בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים, הלך ועלה ערכה של ארץ-ישראל במערך האימפריאלי הבריטי. בנין גמל חיפה והנחת צינור הנפט מורים על כך. מסמכים דיפלומטיים מעידים שהאמריקנים היו ערים למגמה זאת.

בעקבות התגבשותו של קו המדיניות הבריטית במזרח התיכון, ההתקפה הערבית בשנת 1921 והחולשה היהודית והציונית בחוץ-לארץ ובארץ נולד הספר הלבן של 1922. בנוסחאות המעורפלות במתכוון שבמסמך זה קשה להבחין מה מכריע היה שינוי הקו הבריטי שהיה טמון בו. אמיכי הדברים יתבררו לנו בוודאות רק לאחר חקר המסמכים שבארכיונים, נראה כי הכוונה להקים יחידה ריבונית יהודית שתכיל ריכוז גדול בעל-ברית לבריטניה נגונה, ובמקומה בא הרעיון על מדינה דו-לאומית ואזרחות פלשתינאית. השקט ששרר בארץ בין 1921 ל-1929 מראה כאילו היו למדיניות זו סיכויי הצלחה. כשלונה בא עם עליית הנאצים לשלטון בשנת 1933, זו דעתו של כריסטופר טייקס בספרו, "פרשת דרכים לקראת ישראל", המנסה

שיבשה הויקה בין המערב לציונות את קשריו עם העולם הערבי, או שהסכסוך נגזר מראש?

השאלה שחוקרים בריטיים, למשל, מציגים לעצמם היא בדרך הטבע פרי הכשלון הכפול — הנסיגה מארץ-ישראל תוך קניית איבת היהודים והערבים גם יחד וסילוקה הסופי כמעט של ההשפעה הבריטית מן המזרח התיכון בשנת 1956. להבדיל מהודו ומאפריקה המזרחית, לא נותרו במזרח התיכון קשרי כלכלה, תרבות וחינוך של בריטניה ואף לא זיקות רבות של מדינאים ושל צורות ממשל ומשפט. המנדט הבריטי על ארץ-ישראל נחקר על-ידי סופרים בריטיים לא רק כהצלחה או כשלון מבחינה פוליטית אלא גם כשאלה לאחריית מוסרית על בעיה העוברת את חיי האזור והעולם. האם במדיניות הבריטית תלוי הקולר — האם בתמיכתה בבית הלאומי היהודי או אולי ברתיעתה מתמיכה זו? היש ליחס לציונות משקל מכריע בכשלון זה? האם מלכתחילה היו השיקולים שעליהם נשענה המדיניות הפרו-ציונית מוטעים והולוכו למבוי סתום — או שמא נעשתה שגיאה גורלית בשעת ביצוע המדיניות?

אחד החוקרים הבריטיים, ג'ון מארלו, אשר סיכם את תקופת המנדט רואה בהצטרפת בלפור ובמדיניות הפרו-ציונית דבר שהורחב בדמיון ותולדותו מפלצת. סך-הכל של המנדט הוא "נצחון יהודי, טרגדיה ערבית וכשלון בריטי". היסטוריון אחר, ג'ורג' קירק, אומר בפשטות כי "קיבוץ גלויות של היהודים עלה במחיר של שמונת מאות אלף פליטים ערביים. בספרו על הפוליטיקה הערבית מודה ג'ורג' קירק שהתהליך היה בלתי נמנע, שהרי בריטניה יצאה גם את בורמה, הודו ופאקיסטאן שבהן לא היתה שאלה ציונית. יתר על כן, הוא יודע שעניינם העיקרי של המצרים היה בסילוקם של הבריטים ולא בבעית ארץ-ישראל. פנייתה של הלאומיות הערבית לקיצוניות נעוצה בהרגשת הנחיתות שהיא פרי האיסלאם ויומרותיו נוכח היתרון הטכנולוגי והכלכלי המערבי. על דרך התגובה יצרה לאומיות זו מעין מיתוס של גדולה ערבית שקירק אינו מהסס לכנותו "המיתוס של המא ההעשרים". אר הציונות שימשה מאיץ לתהליך זה שעלול היה להיות מודרג יותר. היא החישה גם את התחלפות השכבות השליטות הוותיקות במזרח התיכון שבהן היה קשור של-טון בריטניה באיזור.

שעתה של בריטניה במזרח התיכון (כך גם שם ספרה של אליזבת מונרו) היתה קצרה מדי, ולא ניתן לה להשריש באזור מוסדות יציגים, פקידות דמוקרטיות, בתי-דין בלתי תלויים, צבא כופף לשלטון האורחי. בספרה מנסה אליזבת מונרו להציב את המזרח התיכון בתוך מכלול המדיניות הבריטית ומראה באיזו מידה נשענה מדיניות זו במאה התשע-עשרה על חשיבותה המכרעת של הודו

עם מסירתה של בעיית ארץ-ישראל לאומות המאוחדות יכולה להתפרש אם בפירוש הזדוני שהזכרנו, ואם — כפירושה של מרת מוגרו (במחקרי ס"ט אנתוני, 1961) — כתגובה רגשית ספונטאנית של ציבור שמאס בטרור ובענין ארץ-ישראל כולו, במידה רבה בשל ההטרדה מצד אמריקה ועקב אבדן הבטחון העצמי בצדקת הקו האימפריאלי.

היסטוריונים אמריקנים מרבם אף הם לעסוק לאחרונה בתפקיד הציונות באיזור ובמדיניות האמריקנית כלפיה. ככל שהדברים אמורים בהערכת השלטון הבריטי מדגישים האמריקנים את צד האינטרסנטיות שבשליטה הבריטית ומפחיתים במשקל הגורמים האחרים (ראה י. ק. הורביץ, בספרו "המאבק על ארץ-ישראל), אולם עיקר דאגתם הוא שמא תנוסה מדיניות אמריקנית כלפי ארץ-ישראל שלא בהקשר הכולל של האזור אלא מתוך מניעים מיוחדים לבית הלאומי היהודי או למדינת ישראל. למרבה ההפתעה, הראו גם פרנק מנואל בראשית שנות החמישים בספרו על מדיניות ארצות-הברית בארץ-ישראל וגם י. א. דה'נובו לאחרונה בספרו על המדיניות האמריקנית במזרח התיכון (עד 1939) כי כאשר בוחנים את המדיניות הממשית לאור המסמכים ולא את המדיניות ההצהרתית מסתבר שארצות הברית בדקה ושקלה תזיר את הציונות במסגרת האינטרסים שלה.

אם נשוב עתה לשאלת השפעת המדיניות הציונית על העולם הערבי, נתקשה לומר כי במשך התקופה הזאת פירנסה ארץ ישראל את התנועה הלאומית הערבית בכללה. נהפוך הוא: התנועה הערבית בארץ ניוונה הרבה מהמאורעות במצרים ובעיראק, שהלכו ונשתחררו מן החסות הבריטית, ומההתפתחות בסוריה ולבנון, שנאבקו עם השליטה הצרפתית. רק אחרי 1948 נעשתה ארץ-ישראל לדיבוקה של הלאומיות הערבית, ודוקא באותה עת עמדה בריטניה כידוע לימין הערבים. לא הציונות כשלעצמה שימשה גורם בעיצובה של הלאומיות הערבית עד 1948 אלא שלל המגמות במדיניות הבריטית ותהפוכותיה. הדבר השתנה אחרי 1948, אולם הוא כרוך יותר בהשקפות הציונות בעיני הערבים מאשר בעיני האירופים והאמריקנים. גורלית בעינין זה היא אולי העובדה שהערבים לא בחרו ביהודים כשותפים נוכח המערב, אלא ראו בהם סוכנים של המערב. אם היה כאן רגע היסטורי קריטי, ולא הגיון מבני שאינו ניתן לשינוי, יתכן שהוא אירע ב־1919–1920 כאשר כשלו הערבים להשיג את עצמאותם ואחדותם התקשר בדמיונם עם הצלחה כביכול של הציונות. אכן ספר כגון זה של אליזבת מוגרו מעורר לבדוק את הציונות בהקשר הרעיון האימפריאלי הבריטי: באיזו מידה היו מחייביו אוהדי הציונות ושולליו — מתנגדיה.

להבין את התנועה הלאומית היהודית גם מבחינתה היא. מכאן ואילך לא ניתנה עוד השאלה לפתרון. גם סייקס יוצא מתוך הנחה של הפרדת שאלת היהודים משאלת ארץ-ישראל; אף הוא, כרוב החוקרים הבריטים, מקבל את הטענה שהשמיץ כמדומה לראשונה ג'ורג' אנטוניס כי אין לפקוד על הערבים בארץ ישראל את האנטישמיות האירופית. כשלונה של המדיניות הבריטית נמצא לפי דעה זו מחוץ לתחומה — בצרכי ההגירה היהודית מאירופה ובנעילת שערי ארצות המערב בפניה. סייקס יודע כי לא רק יציאת היהודים מגרמניה החריפה את הבעיה. ניתוח מוצא העולים בשנים 1933–1939 מראה שהעולים מפולין היו רבים מן העולים מגרמניה. סייקס כופר בדעה כאילו ייצגה הציונות את שאלת הפליטים היהודים כשלעצמה. הציונות לדעתו ניסתה לנצל את השאלה לשם השגת מטרותיה המדיניות. סייקס מנסה להבין לעמדה זאת ומכנה אותה בשם "החלטה של אומה גדולה", אך ברי שנוח היה לו אילו הצליחו ועידות אַויאן וברמודה, שכונסו לשם חיפוש ארצות-מקלט לפליטים, ואותה החליטה היתה נמנעת. הספר הלבן של 1939 היה מוצדק לדעתו בהקשר הכוחות הפוליטיים בארץ. אופיו הטראגי בא לו מתוך זימון פירסומו עם התגברות הדיכוי הנא-ציוני והחורבן שבא אחריהן. כל אלה דברים שמתוך לתחום השליטה הבריטית. גם הקמת מדינת ישראל — שהוא מנסה להבינה מבפנים — נראית לו נעוצה בעיקר לא במצוקה הממשית של יהודים נרדפים ושרידי חורבן אלא בצורך הפסיכולוגי היהודי להחזרת כבודם ובטחונם העצמי.

המערכה האחרונה לפרשה שהחלה עם הצהרת בלפור התחוללה בשנים 1945–1948. האם מסירת שאלת ארץ-ישראל להכרעת האומות המאוחדות בראשית 1947 והנכרונות הבריטית לצאת את הארץ היו תגובה אַמוציונאלית שנגדה את קוי הפוליטיקה הבריטית עדיכה או תכנית זדונית להשתמש בערבים כדי לעקור את ההתנגדות היהודית? הרייזת הבריטי עלול היה להיות החוקה מחודשת בארץ-ישראל, כבורר מוסמך, או לפחות החוקה בנגב. ההיסטוריונים הבריטים עצמם (כאליזבת מוגרו, למשל) מכירים שעוד ב־1946 היה המערך הבריטי במזרח התיכון מיוסד על החוקה בארץ-ישראל (ובקניה) במקרה של פיגוי מצרים. נוכח האיום הרוסי בברלין וצמצום ההתחייבויות הבריטיות ביוון ותורכיה (שם ירשה ארצות-הברית את תפקיד בריטניה), ביקשה בריטניה להתרכז באזור המזרח התיכון. השליטה על מקורות הנפט, שבימים ההם נראתה כשליטה פוליטית וצבאית (כיום נוכחו שהתשלום בעד הנפט הוא אמצעי שליטה יותר זול ולא פחות יעיל), חייבה לדעת הבריטים קיום בסיסים במזרח התיכון. התמורה הפתאומית שחולל בוין בראשית 1947

מכל מקום נקודות-הראות הרבות שמהן נראות תולדות ההתחדשות המדינית בארץ בעיני אחרים, מן הדין שיעור-רונו לחקור אותן בעצמנו לא כמונולוג בתוך ההיסטוריה היהודית אלא כרבי-שיח שבו מופיעה הציונות על רקע ההיסטוריה המדינית, החברתית והאינטלקטואלית של העם היהודי בכללו ומופיעות תולדות הישוב בארץ כגורם נפלה אך קיים במדיניות הכוח של העולם המדיני הריאלי.